

ściwość imiesłowu Jezus wykorzystał po to, aby słowa o wylaniu krwi odnieść jednocześnie do rozdzielanej Eucharystii i do swojej męki, którą z powiadał. W ten sposób Eucharystia sprawowana na ostatniej wieczerzy nie tylko zapowiadała mękę i śmierć Jezusa, lecz równocześnie z nią już stanowiła jedną, nierozzerwalną całość.

Do słów wypowiedzianych nad winem bezpośrednio dołączone jest zdanie (14, 25), w którym wyrażenie *amen* (zaprawdę) stojące na początku oraz nagromadzenie negacji (*ouketi, ou me*) wskazują, że zostało ono zredagowane na wzór wypowiedzi prorockich. Jezus zapowiada, że już nigdy więcej nie będzie pił wina, przepowiadając w ten sposób swoją śmierć. Proroczym spojrzeniem sięga On jeszcze dalej przewidując dzień, w którym będzie na nowo pił wino w Królestwie Bożym. Jest to więc proroctwo nie tylko śmierci, lecz także zmartwychwstania. Żydzi wyobrażali sobie życie w Królestwie Bożym jako ucztę. O uczcie w Królestwie Bożym mówi się także w Nowym Testamencie (wyraźnie w tekstach: Mt 8, 11 n.; Łk 13, 28 n.; 14, 15; por. także Mt 22, 1–14; Łk 14, 16–24; Ap 3, 20 n.; 19, 7. 9). Wypowiedź Jezusa o ponownym picciu wina w Królestwie Bożym nawiązuje do tych wyobrażeń.

Warszawa

Ks. ROMAN BARTNICKI

O. Piotr R. Gryziec OFMConv

„Z UCZYŃKÓW PRAWA NIKT NIE MOŻE DOSTĄPIĆ USPRAWIEDLIWIENIA” (RZ 3, 20)

(*Kwestia spójności Pawłowej krytyki Prawa*)

Jest faktem, który nie podlega wątpliwości, że dwa wielkie listy Pawła, do Rzymian i Galatów w przeważającej swej części poświęcone są zagadnieniu usprawiedliwienia. „Usprawiedliwienie w Piśmie św. oznacza przywrócenie bliskiego związku człowieka z Bogiem, utraconego przez grzech, skutkiem usprawiedliwienia jest zbawienie”¹. Zasadniczą tezą Apostoła jest, „że człowiek doznaje uspra-

¹ Definicja wg H. L a n g k a m e r, *Słownik biblijny*, Katowice ³1989 158. Por. J. Z i e s l e r, *Paul's Letter to the Romans*, London-Philadelphia 1989, 70. Na temat związku usprawiedliwienia ze zbawieniem por. Rz 10, 10.

wiedliwienia przez wiarę, niezależnie od pełnienia nakazów Prawa” (Rz 3, 28).

Takie samo stwierdzenie powtórzy się jeszcze niejednokrotnie w wspomnianych wyżej listach². Wcześniej jednak, zanim jeszcze zaprezentuje Rzymianom powyższą tezę, Apostoł zdaje się twierdzić coś zupełnie przeciwnego: „Ci którzy bez Prawa zgrzeszyli, bez Prawa też poginą, a ci, co w Prawie zgrzeszyli, przez Prawo będą sądzeni. Nie ci bowiem, którzy przysłuchują się czytaniu Prawa, są sprawiedliwi wobec Boga, ale ci, którzy wypełniają Prawo, będą usprawiedliwieni” (Rz 2, 12–13).

Jak pogodzić obydwie wypowiedzi, znajdujące się w tym samym liście, które dzieli zaledwie 35 wersetów? Jest to tym bardziej dziwne, że o wierze, jako podstawie usprawiedliwienia i zbawienia, mówił Paweł zaraz na wstępie swojego listu (Rz 1, 16–17). Zapowiedziany w tych wersetach temat zostanie podjęty dopiero w 3, 21 nn. Aby odpowiedzieć na postawione wyżej pytanie, musimy przede wszystkim wziąć pod uwagę strukturę całego listu oraz model argumentacji, jaki stosuje autor w interesującej nas części Rz. Następnym krokiem będzie ustalenie, jaką rolę w toku argumentacji Pawła odgrywa fragment 1, 18–3, 20, w którym ani raz nie występuje temat wiary, a imię Jezusa pojawia się tylko jeden raz, i to w kontekście nie mającym bezpośredniego związku z kwestią usprawiedliwienia. K. Romaniuk zauważa, że stwierdzenie o usprawiedliwieniu przez wiarę w Jezusa „domagało się, w przekonaniu Pawła, pewnego uzasadnienia: należało wykazać, iż ludziom owo usprawiedliwienie – i to tak właśnie rozumiane – było absolutnie potrzebne”³. Autor tego komentarza, jakkolwiek nie mówi o tym *explicite*, w powyższym stwierdzeniu zawarł bardzo ważną myśl: punktem wyjścia dla Pawła nie jest „godna opłakania sytuacja bytowa najprzód pogan, potem Żydów”⁴, lecz wydarzenie pod Damazkiem, podczas którego Apostoł nabrał całkowitego przekonania, że nie ma zbawienia poza Jezusem Chrystusem. Tak więc Paweł wychodzi od rozwiązania, jakim jest zbawczy ekskluzywizm Jezusa, który stara się uzasadnić, a uzasadnienie może być tylko jedno: wykazać bezsilność Prawa w kwestii usprawiedliwienia⁵. Powyższe rozumowanie jednak nadal nie wyja-

² Por. Rz 4, 5–6; 9, 30–32; Ga 2, 16; 3, 9–10.

³ K. R o m a n i u k, *List do Rzymian*, Poznań-Warszawa 1978, 89.

⁴ Tamże, 89.

⁵ Na takie podejście do problemu, który rozwiązuje szereg trudności interpretacyjnych zwrócił uwagę E. P. S a n d e r s, *Paul and Palestinian Judaism*, London 1977, 442–447; por. Tenże, *Paul, the Law and the Jewish People*, London 1985, 125; S. W e s t e r h o l m, *Israel's Law and the Church's Faith. Paul and His Recent Interpreters*, Grand Rapids 1988, 151–156.

śnia, dlaczego w takim razie Paweł cytuje Stary Testament, który mówi, że „ci, którzy Prawo wypełniają, będą usprawiedliwieni” (Rz 2, 13b).

Problem może zostać rozwiązany tylko wtedy, kiedy odkrywamy, jaką rolę odgrywa powyższe zdanie w całym ciągu argumentacji. Musimy rozpocząć od spojrzenia na strukturę całego listu. Składa się on z czterech bloków, które tworzą rozdziały: 1–4; 5–8; 9–11 i 12–15, trzy pierwsze mają charakter doktrynalny, ostatni moralny. Tematem listu, jaki zapowiada autor jest zbawienie, które realizuje się w wydarzeniu Jezusa (1, 16), jednak w pierwszym bloku, obejmującym rozdziały 1–4, głównym tematem jest usprawiedliwienie⁶. Temat ten przedstawiony jest w dwóch aspektach: negatywnym (1, 18–3, 20), w którym autor usiłuje przedstawić „rezultaty” próby osiągnięcia usprawiedliwienia z „uczynków Prawa”, oraz pozytywnym (3, 21–4, 25), podejmującym tezę wyjściową z 1, 16 n, bazującym na argumentacji typu midraszowego (na przykładzie wiary Abrahama – 4, 1–22). Bardzo istotne w naszej analizie jest zauważenie, że trzy bloki doktrynalne posiadają wyraźną strukturę retoryczną (tzw. *dispositio*): można wyróżnić w nich *propositio* (wyjściowa teza do udowodnienia), *narratio* (konkretny przykład, który służy jako baza do dalszych rozważań), *probatio* (część argumentacyjna) oraz *peroratio* (konkluzja, która potwierdza tezę wyjściową)⁷.

Nasza analiza skoncentruje się obecnie na części 1, 18–3, 20. Jest w niej opisana sytuacja człowieka bez Ewangelii, a zatem bez Chrystusa. W 1, 16–17 mamy zasadniczą tezę listu (*propositio*), jednak J.-N. Aletti, który przez szereg lat zajmował się specyfiką retoryki stosowanej przez Apostoła Narodów, stwierdza, że Paweł oprócz zasadniczej, wprowadza w swych listach szereg *propositiones* drugorzędnych⁸. Rz 1, 18 stanowi pierwszą *subpropositio*, która określa temat jednostki retorycznej 1, 18–3, 20⁹: „Albowiem gniew Boży

⁶ Por. J. A. Fitzmyer, *Romans. A New Translation with Introduction and Commentary*, AB 33 New York 1993, 253. Dyskusję dotyczącą kwestii zaliczenia rozdz. 5 do pierwszej lub drugiej części zob. na ss. 96–97.

⁷ Por. J.-N. Aletti, *La présence d'un modèle rhétorique en Romains: Son rôle et son importance*, Bib 71 (1990) 1–24. Przedstawiona *dispositio* bazuje na zasadach retoryki klasycznej. Zasady hermeneutyki biblijnej w oparciu o metodę analizy retorycznej, którą sankcjonuje ostatni dokument Papieskiej Komisji Biblijnej; *Interpretacja Biblii w Kościele*, przedstawia A. Pitta, *Disposizione e messaggio della Lettera ai Galati. Analisi retorico-letteraria*, Roma 1992.

⁸ Por. Aletti, *La présence...*, 8–12.

⁹ Aletti, *Rm 1, 18–3, 20. Incohérence ou cohérence de l'argumentation paulinienne?* Bib 69 (1988), 48; Tenze, *La présence...*, 11; Por. P. Stuhlmacher, *Der Brief an die Römer*, Göttingen-Zürich, 1989, 34; U. Wilckens, *Der Brief an die Römer*, Neukirchen-Vluyn²1987, I, 95.

ujawnia się z nieba na wszelką bezbożność i nieprawość tych ludzi, którzy przez nieprawość nakładają prawdzie pęta”.

Następuje *narratio*: 1, 19–32. Sytuacja człowieka jest zdominowana przez grzech, który zamyka ludziom drogę do osiągnięcia usprawiedliwienia. Powodem ich odrzucenia przez Boga jest ich bezbożność i niemoralność w postępowaniu. W całym tym fragmencie Paweł posługuje się powszechnym w judaizmie międzytestamentowym obrazem świata pogańskiego. Liczne paralele spotykamy zarówno w literaturze mądrościowej ST¹⁰, jak i w szeregu pism judaizmu międzytestamentowego¹¹. „Gniew Boży” jako zapłata za nie liczenie się z Bogiem jest kategorią znaną ze ST. Również nauka o możliwości naturalnego poznania przymiotów Boga na podstawie obserwacji świata była znana w ówczesnym judaizmie, czego wyrazem jest choćby Mdr 13, 1–9¹². Podobnie stwierdzenie o winie pogan za nie oddanie chwały Bogu jest reminiscencją Mdr 13, 8¹³. W końcowej części autor przywołuje tzw. „katalog występków” (1, 29–31), który jest ilustracją sytuacji, w jakiej znajduje się ludzkość.

Główną myśl *narratio* można streścić w następujący sposób: (1) Bóg jest dostępny ludzkiemu poznaniu. (2) Z faktu poznania Boga powinno wynikać zajęcie odpowiedniej postawy moralnej. (3) Rzeczywista postawa człowieka ukazuje, że nie liczy się on z Bogiem, zatem (4) podlega „gniewowi Bożemu” (1, 32) czyli negatywnemu sądowi Boga – nie mogą otrzymać usprawiedliwienia.

Od 2, 1 rozpoczyna się argumentacja, która przybiera formę diatryb¹⁴. Pierwszym argumentem, jaki wykorzystuje retor Paweł, jest zasada bezstronności Boga w jego sądzie nad człowiekiem (2, 11). Ta zasada wyrażona jest wielokrotnie w ST, który zarówno dla Apostoła, jak i dla całego judaizmu był podstawowym źródłem argumentacji, a brzmi ona: „Bóg odda każdemu według jego uczynków” (Rz 2, 6)¹⁵.

Ta zasada odnosi się w jednakowym stopniu do Żydów jak i do pogan („każdemu”). W tym momencie na arenę wchodzi *nomos* (prawo), który to termin odnosi się do Prawa Mojżeszowego. Poglądy zawarte w sekcji 2, 12–29 (z wyj. w. 16, który jest tutaj wtrętem), a mianowicie, że do usprawiedliwienia nie wystarczy studiowanie Prawa, lecz jego wypełnianie; że nie wystarczy zewnętrzna przyna-

¹⁰ Por. Mdr 11, 15–16; 13, 1–19; 14, 22–31.

¹¹ Cały szereg przykładów przytacza Wilckens, *Römer*, I, 96–99.

¹² Por. *List Arysteasa*, 132; Fitzmyer, *Romans*, 280.

¹³ Por. *Wniebowzięcie Mojżesza*, 1, 13.

¹⁴ Fitzmyer, *Romans*, 92, zauważa, że styl Pawła reprezentuje bardziej oratora niż pisarza: „List do Rzymian był przeznaczony do głośnego czytania, bardziej jako lektura niż list-esej w sensie literackim”.

¹⁵ Por. Ps 62, 13; Hi 34, 11; Jr 17, 10; 32, 19; Syr 16, 14.

leżność do narodu, lecz potrzebne jest „obrzezanie serca”; że także poganie, którzy idą za prawem natury, mogą być usprawiedliwieni, odpowiadają poglądom przynajmniej niektórych kręgów w łonie ówczesnego judaizmu (zwłaszcza w diasporze, między innymi Filon)¹⁶. Ta część argumentacji doprowadza do wniosku, że człowiek, niezależnie kim jest niezależnie od tego, czy zna Prawo, czy też nie (2, 13–14), jeśli tylko wypełni wymagania Prawa, może być usprawiedliwiony przez Boga. W części 2, 12–15 Paweł stara się ukazać, że Prawo wcale nie jest konieczne do tego, aby zostać osądzonym pozytywnie przez Boga. Nie krytykuje jednak Prawa jako złego samego w sobie, co więcej podkreśla pozytywne wartości Prawa: poznanie woli Boga i możliwość rozeznania tego, co lepsze (2, 18). Zarzutem podnoszonym w sekcji 2, 17–24 jest fakt, że Prawo nie jest respektowane przez Żydów, którzy przecież chlubią się nim jako przywilejem otrzymanym od Boga. Sekcja dzieli się na dwie części: 17–20 (roszczenia Żyda związane z posiadaniem Prawa) oraz 21–24 (rzeczywistość bardzo różna od oczekiwań). Kompozycja chiastyczna tego fragmentu pomaga uwypuklić ten zarzut:

a. 17–18 relacja pozytywna w stosunku do Boga (za pośrednictwem Prawa);

b. 19–20 relacja pozytywna w stosunku do pogan (przewodnik, wychowawca, światło);

a'. 21–22 sprzeczność (nie uczy samego siebie);

b'. 23–24 sprzeczność (znieważa Boga).

Konkluzja, jaka wynika z pierwszej części *probatio*, jest taka, że nie ma różnicy między poganinem i Żydem, jeśli chodzi o możliwość usprawiedliwienia. Prawo, mimo że jest darem Boga dla Żydów, jednak nie jest w stanie zapewnić im sytuacji uprzywilejowanej w stosunku do pogan, co więcej – to samo Prawo, które głosi zasadę bezstronności Boga, sądzi przede wszystkim Żydów, którzy nie wypełniają jego nakazów.

Ostatnia sekcja 2, 25–29 dotyczy obrzezania, które uważane było za szczególnie znak wybrania, czyli tożsamości Żyda. Znak obrzezania jest jednak relatywny, ponieważ nie ma ono skuteczności przy czynowej (zagwarantowanie usprawiedliwienia), lecz jest przywilejem tych, którzy zachowują Prawo (nie ma on wartości *p r z e d*, lecz *p o* zachowaniu Prawa). Prawdziwym obrzezaniem jest „obrzezanie serca”¹⁷, obrzezanie materialne na ciele, jest tylko jego zewnętrznym przejawem. Istotny zatem nie jest fakt bycia Żydem z urodzenia, lecz wytrwanie w swojej tożsamości¹⁸.

¹⁶ Por. A l e t t i, „Rm 1, 18–3, 20”, 47–62.

¹⁷ Por. Pwt 30, 6; Jr 4, 4; 9, 25; *Księga Jubileusz* 1, 23.

¹⁸ S a n d e r s, *Paul*, 419–428 przedstawiając cechy charakterystyczne judaizmu okresu NT, rozróżnia pomiędzy wejściem w relacji wybrania

W następnej części *probatio* (3, 1–18) Apostoł wychodzi jeszcze raz od stwierdzenia wyższości Żyda nad poganinem ze względu na Prawo. Ta wyższość jednak nic nie daje Żydowi, który jest niewierny. Tym samym została zachwiana podstawa do chlubienia się przez Żyda swoją tożsamością (por. 2, 17.23). Pomimo że część Żydów (Paweł nie mówi jaka) pozostała niewierna Prawu (3, 3), to jednak nie zmienia to faktu wierności Boga związanej z zawartym przymierzem.

Ostatnia część argumentacji (3, 9–18) powraca znowu do faktu równości w stosunku do Prawa zarówno Żydów, jak i pogan. Podstawą do tego jest z kolei samo Pismo św. Apostoł posługuje się wiązanką tekstów biblijnych, nie zwracając uwagi na kontekst, w jakim zostały one użyte, lecz wybierając je tendencyjnie dla swoich własnych celów, co zresztą było wówczas powszechną zasadą hermeneutyczną, stosowaną w judaizmie¹⁹.

W świetle tego, co twierdzi Apostoł w 3, 19: „wszystko, co mówi Prawo, mówi do tych, którzy podlegają Prawu”, wszystkie zacytowane teksty potwierdzają, że także wśród Żydów nie ma nikogo sprawiedliwego, pomimo, że Prawo daje im możliwość otrzymania usprawiedliwienia. Dochodzimy jednak do stwierdzenia nowej niespójności wewnątrz naszego fragmentu. Wg 3, 3 mowa była tylko o „niektórych niewiernych”, teraz nie ma „ani jednego” sprawiedliwego²⁰ i to stwierdzenie „ani jednego” jest świadomie i z emfazą powtórzone (10b i 12b). A. Feuillet zwraca uwagę na sześć członków ciała wymienionych w zestawie cytatów: *gardło, język, wargi, usta, nogi, oczy*, co jego zdaniem miałyby podkreślić zepsucie całego człowieka²¹.

Nie jest jednak zamiarem Pawła udowodniać, że wszyscy Żydzi okazali się niewierni. Celem jest wykazanie, że są w takiej samej sytuacji jak poganie: nie mają żadnej pewności, że będą zbawieni. Retor wykorzystuje tutaj uogólnienie (zasada *qal wahomer*), którego celem w jego rozumowaniu jest wskazanie na konieczność wiary w Jezusa dla wszystkich: zarówno Żydów, jak i pogan.

Skoro ci, którzy oczekują, że zostaną usprawiedliwieni na podstawie Prawa, nie osiągają tego, czego oczekują na tej samej zasadzie, o której była mowa wyżej, „z uczynków Prawa żaden człowiek nie może dostąpić usprawiedliwienia w Jego oczach” (Rz 3, 20).

i przymierza z Bogiem (tzw. „getting in”) oraz trwaniem w tej relacji („staying in”).

¹⁹ Por. Koh 7, 20; Ps 14, 1–3 = 53, 2–4; 5, 10 (LXX); 139, 4 (LXX); 10, 7; Iz 59, 7; Ps 35, 2 (LXX).

²⁰ Sprawiedliwość w znaczeniu biblijnym odnosi się przede wszystkim do Boga, który wypełnia swoje zbawcze obietnice, w zastosowaniu do człowieka jest synonimem wierności względem zbawczej woli Boga.

²¹ Por. *Le plan salvifique de Dieu d'après l'épître aux Romains*, RB 57 (1950), 350.

Zestawmy jeszcze raz całe postępowanie oratora Pawła, które ukaże pełną, jakkolwiek nie całkiem oczywistą na pierwszy rzut oka, logikę jego rozumowania. Apostoł opiera się na dosyć powszechnych opiniach judaizmu:

- (1) Bóg jest bezstronny w egzekwowaniu zapłaty za uczynki;
- (2) Każdy, kto wypełni przepisy Prawa, zasługuje na zbawienie. Ponieważ na podstawie dowodu z Pisma św.:
- (3) Nie ma nikogo, kto by zadośćuczynił powyższemu warunkowi, wniosek jest oczywisty:
- (4) na podstawie uczynków Prawa nikt nie może dostąpić usprawiedliwienia.

Wróćmy jeszcze na chwilę do Rz 1, 16, czyli do zasadniczej tezy Listu do Rzymian. Apostoł stawia sprawę jasno: „Ewangelia jest mocą Bożą ku zbawieniu dla każdego wierzącego”. Jest zatem niemożliwe, aby ktokolwiek mógł dostąpić zbawienia w inny sposób niż przez wiarę. Aby udowodnić tę tezę, Paweł nie zaczyna od krytyki poglądów swoich braci – uczonych w Prawie, lecz wykazuje, że ich nadzieja na usprawiedliwienie jest bezpodstawną, ponieważ Prawo jest bezsilne wobec tych, którzy go nie zachowują. A zatem w całym rozumowaniu, w które Paweł wciąga swoich adresatów, chodzi o wykazanie, że Prawo nie jest w stanie zapewnić tego, co obiecuje, może to natomiast spełnić Jezus Chrystus wobec wszystkich, którzy wierzą.

Nie ma zatem żadnej niespójności w poglądach Apostoła na usprawiedliwienie. Wychodząc od przekonania, że nie może być usprawiedliwienia bez wiary w Jezusa Chrystusa (ekskluzywizm soteriologiczny), poddaje analizie poglądy współczesnego sobie judaizmu po to, aby wykazać, że to właśnie Prawo jest niespójne w sobie samym, nie mogąc zapewnić ludowi przymierza, tego co było przedmiotem obietnicy przekazanej to samo Prawo.

Kraków

O. PIOTR R. GRYZIEC OFMConv

O. Edmund Świerczek OFM

ZAMYSŁY SERCA, CZYLI SKŁONNOŚĆ DOBRA I ZŁA W NAUCZANIU BIBLIJNYM

„Nie byliśmy posłuszni głosowi Pana, Boga naszego, (przekazanemu) we wszystkich mowach proroków, posłanych do nas. Każdy chodził według zamysłów swego złego serca, służyliśmy